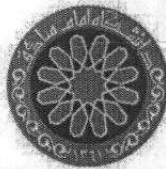

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (منافع ملی و اصول اسلامی)

حسین محمدی سیرت

www.ketab.ir

انتشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (منافع ملی و اصول اسلامی)

مؤلف: دکتر حسین محمدی سیرت

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه السلام

صفحه آرا، ویراستار ادبی و طراح جلد: محمد روشنی

دبیر: سازه و ناظر نسخه پردازی و چاپ: رضا دیبا

چاپ و صحافی: چاپ سپیدان

چاپ اول: ۱۳۹۹

قیمت: ۶۷۵/۰۰۰ ریال

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۸۱۵-۵

فروشگاه مرکزی: تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان مفتح و خیابان دانشگاه، مجتمع پارسا، همکف، واحد ۳۰۲
تلفن: ۸۹۷۱۲۱۲

فروشگاه کتاب صادق: تهران: بزرگراه شهید بهشتی، تهران، بل مدیریت، ضلع شمالی دانشگاه

صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵ • کد پستی ۱۴۶۱۹۴۳۶۸۱ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲

E-mail: pub@su.ac.ir • www.ketabesadig.ir • فروشگاه اینترنتی

سرشناسه: محمدی سیرت، حسین، ۱۳۶۱

عنوان و نام پدیدآور: سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (منافع ملی و اصول اسلامی) /

تألیف حسین محمدی سیرت.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، ۱۳۹۹.

مشخصات ظاهری: ۲۴۸ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۸۱۵-۵

موضوع: منافع ملی - ایران

موضوع: ایران - روابط خارجی - ۱۳۵۸ -

موضوع: ایران - سیاست و حکومت - ۱۳۵۸ -

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

رده‌بندی کنگره: DSR ۱۶۵۲ / ۵

رده‌بندی دیویی: ۳۷۲/۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۶۱۷۱۶۷

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.
این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست مطالب

۱۷		سحر: شعر
۱۹		پیشگفتار
۲۵		فصل اول: کلمات
۲۵		مقدمه
۲۵		۱. بررسی دیدگاه
۴۲		۲. رویکردی نوین
۴۳		۳. تعدد روش شناختی پژوهش های
۴۴		۱-۳. روش تحقیق
۴۸		۲-۳. روش گردآوری
۴۸		۱-۲-۳. کتابخانه ای و اسنادی
۴۹		۲-۲-۳. مصاحبه عمیق
۵۰		الف. تعیین نوع مصاحبه
۵۱		ب. تعیین روش نمونه گیری و گزینش افراد
۵۵		۳-۳. روش تحلیل
۵۶		۱-۳-۳. روش اجتهادی-فقهی
۶۱		۲-۳-۳. تحلیل محتوا
۶۴		۳-۳-۳. روش طراحی الگوی مطلوب
۶۴		الف. طراحی و تدوین مسئله پژوهش
۶۴		ب. بررسی وضعیت موجود
۶۵		ج. مرور تجارب قبلی
۶۵		د. تدوین ارزش های ورودی
۶۶		هـ. ارائه الگوی مطلوب
۶۸		جمع بندی

۷۱	فصل دوم: چارچوب مفهومی و نظری
۷۱	مقدمه
۷۱	۱. مفاهیم پایه
۷۱	۱-۱. منافع ملی
۷۲	۱-۱-۱. مفهوم شناسی
۷۵	۱-۱-۲. تاریخچه مفهوم منافع ملی
۷۶	۱-۱-۳. کاربردهای مفهوم منافع ملی
۷۷	۱-۱-۴. دیدگاه‌های منافع ملی
۷۷	۱-۴-۱. رد کردن گرا
۷۷	۱-۴-۲. رد کردن درون گرا
۷۸	الف. دیدگاه آرمان گانی
۸۰	ب. دیدگاه واقع گرایی
۸۱	ج. دیدگاه‌های لیبرال
۸۲	۵-۱-۱. انواع منافع ملی
۸۴	۶-۱-۱. تعریف مختار و عملیاتی
۸۴	۲-۱. مبانی اسلامی
۹۰	۳-۱. سیاست خارجی
۹۲	۱-۳-۱. عوامل مؤثر بر شکل گیری سیاست خارجی
۹۳	۲-۳-۱. تحلیل سیاست خارجی
۹۵	۳-۳-۱. ساختار تصمیم گیری در سیاست خارجی
۹۷	۴-۱. سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۱۰۰	۱-۴-۱. تحلیل سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۱۰۲	۲-۴-۱. رویکردها و گفتمان‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۱۱۰	۳-۴-۱. ساختار تصمیم گیری در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۱۱۶	۵-۱. ایدئولوژی
۱۱۸	۶-۱. الگو
۱۱۹	۱-۶-۱. تعریف مختار: نظریه - مدل
۱۲۰	۲-۶-۱. کارکردهای الگو
۱۲۱	۲. چارچوب نظری
۱۲۳	۱-۲. سازه انگاری
۱۲۶	۱-۱-۲. هویت
۱۲۸	۲-۲. اسلام و سیاست
۱۳۱	جمع بندی

فصل سوم: تبیین قرآنی نسبت منافع ملی و میانی اسلامی.....	۱۳۵
مقدمه.....	۱۳۵
۱. رویکرد معاشناسانه.....	۱۳۶
۲. منفعت.....	۱۳۷
۱-۲. تبیین لغوی.....	۱۳۷
۲-۲. تبیین معاشناسانه.....	۱۳۸
۳-۲. تبیین آیات.....	۱۴۰
۴-۲. جمع‌بندی معنای قرآنی منفعت.....	۱۷۶
۱-۱-۲. تفح مفهوم مخالف ضرر.....	۱۷۶
۴-۲. مالکیت حقیقی شرط توان جلب نفع حقیقی.....	۱۷۷
۳-۱-۲. نفع به معنی خیر.....	۱۷۸
۴-۲-۴. نفع به معنی حق.....	۱۷۹
۴-۲-۵. سادس و کاهای نفع.....	۱۸۰
الف. مطلوب مع.....	۱۸۰
ب. منافع اخروی.....	۱۸۰
ج. منافع دنیوی.....	۱۸۰
۶-۴-۲. ابزارهای جلب نفع.....	۱۸۱
۷-۴-۲. پرستش‌های نافع و غیر نافع.....	۱۸۲
۸-۴-۲. منافع عمومی.....	۱۸۳
۹-۴-۲. موانع بهره‌مندی از منافع.....	۱۸۴
۱۰-۴-۲. منافع اعتباری دنیا، غیر نافع در آخرت.....	۱۸۴
۱۱-۴-۲. سبیل منفعت.....	۱۸۵
۱۲-۴-۲. تلاش دنیایی و نفع آخرتی.....	۱۸۵
۱۳-۴-۲. پایداری و ثبات ملاک امر نافع.....	۱۸۶
۱۴-۴-۲. تقدم منافع اخروی بر منافع دنیوی.....	۱۸۶
۱۵-۴-۲. توجه به ذات منفعت طلب انسان.....	۱۸۶
۱۶-۴-۲. امر به انجام امور نافع و منع از امر غیر نافع.....	۱۸۷
۱۷-۴-۲. رویکردی محاسبه‌گرایانه در منافع.....	۱۸۷
۱۸-۴-۲. ناتوانی انسان در پیش‌بینی منافع.....	۱۸۷
۱۹-۴-۲. تعلیم جلب منفعت.....	۱۸۷
۵-۲. مقولات قرآنی منفعت.....	۱۸۷
۳. ملیت.....	۱۹۰
۱-۳. تبیین لغوی و اصطلاحی.....	۱۹۱

۱۹۴	۲-۳. تبیین معناشناسانه
۱۹۵	۱-۲-۳. امت
۲۰۶	۲-۲-۳. دیار
۲۱۱	۳-۲-۳. قوم
۲۱۴	۴-۲-۳. قریه
۲۱۶	۵-۲-۳. طائفه
۲۱۸	۶-۲-۳. ناس
۲۲۱	۷-۲-۳. عشیره
۲۲۱	۸-۲-۳. قبا
۲۲۲	۹-۲-۳. شعبه
۲۲۲	۳-۳. جمع‌بندی معنای ملیت
۲۲۳	۱-۳-۳. مرزبندی اجتماع مرزی اقتصادی
۲۲۴	۲-۳-۳. اصالت مرزهای عقاید
۲۲۴	الف. نهی از «ولی» - ردان سیر
۲۲۴	ب. نهی از «ولوح» غیر
۲۲۵	ج. نهی از «بطانه» غیر
۲۲۵	د. نهی از «شراکت» با غیر
۲۲۵	هـ. نهی از «نبد» قرار دادن غیر
۲۲۵	۳-۳-۳. اصالت زندگی اجتماعی
۲۲۶	۴-۳-۳. اصالت وحدت جامعه انسانی
۲۲۶	۵-۳-۳. اصالت ارزش وطن
۲۲۷	جمع‌بندی
۲۳۳	فصل چهارم: تبیین فقهی نسبت منافع ملی و مبانی اسلامی
۲۳۳	مقدمه
۲۳۷	۱. اصل مصلحت
۲۳۷	۱-۱. تعریف لغوی
۲۳۸	۲-۱. تعریف اصطلاحی
۲۳۹	۳-۱. انواع مصلحت در فقه
۲۴۲	۲. وجوب حفظ نظام و حرمت اختلال نظام
۲۴۲	۱-۲. ادله قاعده
۲۴۲	۱-۱-۲. اجماع
۲۴۳	۲-۱-۲. عقل
۲۴۳	۳-۱-۲. سنت

۲۴۴	۲-۱-۴. سیره قطعی عقلاء
۲۴۴	۲-۲. کاریست قاعده
۲۴۴	۲-۲-۱. ضرورت تشکیل حکومت
۲۴۵	۲-۲-۲. مشروعیت قضاوت
۲۴۵	۳. عدالت
۲۴۶	۳-۱. کاریست عدالت در فقه
۲۴۹	۳-۲. ادله قاعده عدالت
۲۴۹	۳-۲-۱. آیات قرآن کریم
۲۵۰	۳-۲-۲. سنت
۲۵۱	۳-۲-۳. عقل
۲۵۲	۳-۲-۴. اجماع
۲۵۲	۴. قاعده نفی سبیل
۲۵۲	۴-۱. ادله واقعی
۲۵۳	۴-۱-۱. قرآن کریم
۲۵۴	۴-۱-۲. روایت
۲۵۴	۴-۱-۳. اجماع
۲۵۴	۴-۲. کاریست قاعده نفی سبیل
۲۵۶	۵. احکام شرعی
۲۵۹	۶. قواعد فقهی و منفعت
۲۶۱	۷. ملیت در چارچوب فقه
۲۶۳	۷-۱. اصالت وحدت
۲۶۵	۷-۲. وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت
۲۶۶	الف. اصالت وجود
۲۶۸	ب. تشکیک در وجود
۲۶۸	ج. وجود حق تعالی تنها وجود حقیقی و اصیل
۲۶۸	د. حقایق امکانی تکثر واقعی و اصیل
۲۶۹	۷-۲-۱. امت واحد و ملت های منکثر اسلام
۲۷۰	۷-۳. اقتضانات زمان و مکان
۲۷۱	۷-۳-۱. سیره و بناء عقلاء
۲۷۳	۷-۳-۲. سیره معصومین در دفاع از مَرزهای اسلامی
۲۷۵	۷-۳-۳. منطقه الفراغ
۲۷۶	۷-۳-۴. تفکیک حوزه معاملات از عبادات
۲۷۷	۷-۳-۵. قواعد تعدیل کننده

۲۷۸	۴-۷. حاکمیت اصول عقلانی
۲۷۹	۴-۷. ۱. ضرورت
۲۸۰	۴-۷. ۲. قاعده میسور
۲۸۱	۴-۷. ۳. الأهم فلاهم
۲۸۲	۸. تلاش های فقهی پذیرش دولت-ملت
۲۸۲	۸-۱. وکالت مالکان شخصی مشاع
۲۸۳	۸-۲. تعدد جواز دولت اسلامی
۲۸۴	جمع بندی
۲۸۹	فصل پنجم: نسبت عدلی منافع ملی و مبانی اسلامی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۲۸۹	مقدمه
۲۹۰	۱. مصاحبه سوندگان
۲۹۲	۲. فرایند مصاحبه: مدت زمان، مکان، تاریخ مصاحبه ها، تعداد جلسات
۲۹۳	۳. چستی منافع ملی جمهوری اسلامی
۲۹۳	۳-۱. مفهوم منافع ملی در جمهوری اسلامی
۲۹۴	۳-۲. اصول طراحی منافع ملی جمهوری اسلامی ایران
۲۹۷	۳-۳. سطح بندی منافع ملی جمهوری اسلامی ایران
۲۹۸	۳-۴. مصادیق منافع ملی در جمهوری اسلامی
۳۰۳	۴. جایگاه مبانی اسلامی در سیاست خارجی
۳۰۸	۵. نسبت منافع ملی و مبانی اسلامی در عمل
۳۰۸	۵-۱. اتفاق در مقام نظر
۳۰۸	۵-۲. نسبت عاقلانه منافع ملی و مبانی اسلامی
۳۰۹	۵-۳. دشواری در تعیین مصداق (تزامم ظاهری)
۳۱۱	۵-۴. تطابق منافع ملی و مبانی اسلامی در مقام تجربه
۳۱۱	۵-۴-۱. تأمین بلندمدت منافع ملی بر اساس رویکرد اسلامی
۳۱۲	۵-۴-۲. پایبندی به تقیدات شرعی ظاهری و تأمین منافع ملی
۳۱۴	۵-۴-۳. منطق اسلامی تأمین کننده منافع ملی
۳۱۴	۵-۴-۴. ایستادگی و استقامت بر ارزش ها تأمین کننده منافع ملی
۳۱۵	۶. فاصله از نقطه مطلوب
۳۱۶	۷. امت و ملت
۳۱۶	۷-۱. تعادل و تعامل امت و ملت
۳۱۷	۷-۲. امت گرایی و تأمین منافع ملی
۳۱۹	۷-۳. نظریه ام القرا و حاکمیت منافع ملی حیاتی
۳۱۹	۸. فهم کارگزاران از نسبت منافع ملی و مبانی اسلامی

۳۲۲	۹. ساختار سیاست خارجی و نسبت منافع ملی و مبانی اسلامی
۳۲۴	۱۰. نسبت مطلوب منافع ملی و مبانی اسلامی
۳۲۴	۱۰-۱. وحدت منافع ملی و مبانی اسلامی
۳۲۶	۱۰-۲. آرمان‌خواهی در عین واقع‌بینی
۳۲۷	۱۰-۳. تعادل، تناسب، توازن
۳۲۹	۱۰-۴. اولویت منافع ام‌القرا - حفظ نظام
۳۳۰	۱۰-۵. رعایت مصلحت
۳۳۲	۱۱. راهکار رسیدن به نسبت مطلوب
۳۳۲	۱۱-۱. نظریه و اندیشه‌ای
۳۳۲	۱۱-۱-۱. توجه به ضرورت الگوسازی
۳۳۳	۱۱-۱-۲. بهره‌گیری از نظریه ام‌القرا
۳۳۳	۱۱-۱-۳. تکمیل ریکرد جبهه‌ای
۳۳۳	۱۱-۱-۴. بررسی از تارفت‌های نظری اسلامی و بومی
۳۳۴	۱۱-۲. آموزشی
۳۳۴	۱۱-۳. ساختاری
۳۳۴	۱۱-۳-۱. بازنگری در وزارت امور خارجه
۳۳۵	۱۱-۳-۲. اصلاح ساختار کلان سیاست خارجی
۳۳۵	۱۱-۳-۳. رعایت سلسله‌مراتب مدیریتی - سیاست خارجی
۳۳۶	۱۱-۳-۴. نظارت
۳۳۶	۱۱-۳-۵. تقویت کمی ساختار سیاست خارجی
۳۳۶	۱۱-۴. کارگزاری
۳۳۶	۱۱-۴-۱. آموزش مهارت‌های اختصاصی سیاست خارجی - جمهوری اسلامی ایران
۳۳۷	۱۱-۴-۲. لزوم باور و یقین به آرمان‌ها
۳۳۷	۱۱-۴-۳. گزینش
۳۳۷	۱۱-۴-۴. عدم وابستگی سیاسی
۳۳۸	۱۱-۵. رفتاری
۳۳۸	۱۱-۵-۱. افزایش قدرت تحمل
۳۳۸	۱۱-۵-۲. تأکید بر مشترکات
۳۳۹	۱۱-۵-۳. رعایت ادب و اخلاق اسلامی
۳۳۹	جمع‌بندی
۳۴۵	فصل ششم: ارائه الگوی مطلوب
۳۴۵	مقدمه
۳۴۷	۱. بررسی وضعیت موجود

۳۴۷	۱-۱. وضعیت موجود (نظری).....
۳۴۸	۲-۱. مرور تجارب قبلی (عملی).....
۳۴۹	۳-۱. تدوین ارزش‌های ورودی.....
۳۵۰	۱-۳-۱. قرآن کریم.....
۳۵۱	۲-۳-۱. فقه.....
۳۵۳	۳-۳-۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.....
۳۵۳	الف. اصل سه.....
۳۵۴	ب. اصل یازده.....
۳۵۴	ج. اصل کصا و پنجاه و دو.....
۳۵۴	د. اصل یکصد و پنجاه و سه.....
۳۵۵	هـ. اصل یکصد و پنجاه و چهار.....
۳۵۵	و. اصل یکصد و هفتاد و شش.....
۳۵۶	۴-۳-۱. اندیشه رهبران.....
۳۵۶	الف. امام خمینی (ره).....
۳۶۴	ب. مقام معظم رهبری.....
۳۷۲	۲. الگوی مطلوب.....
۳۷۲	۱-۲. اصالت منفعت و منفعت‌طلبی.....
۳۷۳	۲-۲. پذیرش اقتضائی ملیت و منافع در قواره‌های ملی.....
۳۷۳	۳-۲. حاکمیت ارزش‌های اسلامی بر منافع ملی.....
۳۷۴	۴-۲. لزوم بازتعریف منافع ملی در نظریه مدل مطلوب.....
۳۷۵	۵-۲. بازاندیشی در مبانی اسلامی.....
۳۷۷	۶-۲. بازتعریف و سطح‌بندی منافع ملی در رویکرد اسلامی.....
۳۷۹	۷-۲. نسبت‌سنجی ماتریسی.....
۳۸۳	جمع‌بندی.....
۳۸۷	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
۳۸۷	خلاصه و نتایج.....
۴۰۷	پیوست‌ها.....
۴۰۷	۱. سؤالات مصاحبه با نمایندگان اجرایی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران.....
۴۰۸	۲. درخواست مشورت با نمایندگان قرآنی.....
۴۱۱	منابع و مأخذ.....
۴۲۷	نمایه.....

پیشگفتار

تشکیل دولت - ملت‌ها را شکم مروزین و ایجاد یک لایه هویتی جدید به عنوان ملیت، بستی گردید برای شکل‌گیری شکم نوین از روابط و بازتعریف روابط سنتی بر اساس چارچوب‌های هویتی نوین. مفهوم دولت - ملت در ادراکی در مغرب زمین تکوین یافت که به صورت طبیعی و در فرایندی زمانبر بر دیگر لایه‌های هویت غلبه کرده و اصلی‌ترین مبنای تصمیم‌گیری‌های جمعی شد. هویت دینی و کلیسایی به سبب ضعف و ناکارآمدی دستگاه دین و ناتوانی نظری و مفهومی در پی رنسانس دینی کم‌کم جای خود را به هویت ملی می‌بخشید و به امری فردی و درونی تبدیل گردید که دیگر در تصمیمات اجتماعی مؤثر نبود و سیاست، همچنین در مسیر تبدیل دولت‌های مطلقه به دولت‌های مدرن امروزی هویت‌های محلی، قبیله‌ای و حتی نژادی نیز کم‌رنگ گردیده و نهایتاً در چارچوب هویتی عام‌تر به نام ملیت تعریف شد. تمامی سیاست‌گذاری‌های کلان اجتماعی در چارچوب نوین هویت ملی و به سبب تأمین منافع ملت طرح‌ریزی و اجرا می‌شوند. آنچه جهت‌گیری و هدف‌گذاری تصمیمات کلان را هدایت می‌کند «منافع ملی» (تاجیک، ۱۳۸۰: ۴۷) است که بر دیگر معیارهای تصمیم‌گیری جمعی غلبه دارد، یکی از نمادهای اساسی و بارز تصمیم‌گیری‌های کلان و جمعی که معرف تصمیم‌گیری یک واحد ملی می‌باشد، عرصه سیاست خارجی و روابط بین‌الملل است. ضعیف‌ترین هویت‌های دولت - ملتی در شکل‌های قانونی همچون دولت‌های فدرالی و یا در جوامع سنتی از هم گسیخته‌ای که هویت‌هایی غیرملی چون گرایشات قبیله‌ای حاکم است، به منظور اتخاذ سیاست خارجی مجبور به عبور از لایه هویتی خرد بوده و رویکرد ملی اتخاذ می‌نمایند. بنابراین سیاست خارجی یکی از مهم‌ترین عرصه‌هایی است که منفعت جمعی و رویکرد ملی آن را تعریف و تعیین می‌کند. حتی در شرایط

به اصطلاح «دهکده جهانی» و «جهانی شده» که شبکه پیچیده از روابط بین‌المللی را شاهد هستیم و لایه‌های هویتی رقیب و فراملی در حال شکل‌گیری است، آنچه مبنای تعریف خود از دیگران در عرصه بین‌المللی می‌باشد، کماکان هویت ملی است و رفتار ترامپ در مقام ریاست جمهوری آمریکا و پدیده جدا شدن انگلستان از اتحادیه اروپا، شاهدی بر این مدعا است.

نظریه پردازان حوزه سیاست خارجی معتقدند که کسب منافع ملی هدف اساسی و تعیین‌کننده‌ای نهایی است که راهنمای تصمیم‌گیران یک کشور در خط‌مشی‌گذاری می‌باشد. این مفهوم مشکل از آن دسته عناصری است که حیاتی‌ترین نیازهای یک کشور را شامل می‌شوند. این عناصر عبارتند از: حفظ خود و تأمین بقاء، استقلال، تمامیت ارضی، امنیت نظامی و رفاه اقتصادی (Fonke, 1970: 246). در یک واحد ملی فهم منافع ملی و اجماع پیرامون آن در میان تصمیم‌گیران موجب شکل‌گیری سیاستی یک دست و منسجم می‌شود و اضلاع گوناگون حاکمیت در صدد تحقق آن است و بالاس علم وجود تعریف شفاف و روشن در میان تصمیم‌گیران و اجماع نسبی حول تصویر از منافع ملی، تشدید و ناهماهنگی بسیاری را در درون حاکمیت پیرامون تصمیمات کلان و اساسی منجر می‌شود. در دولت‌های ملی سیاست خارجی، یک ستاره راهنمای درخشان دارد و آن منافع ملی است. منافع ملی راهنمای تعیین و اولویت‌بندی اهداف ملی است. سیاست خارجی موفق آن است که در این اراط هرچه بیشتر منافع ملی دولت ذی‌ربط را تأمین کند و رسالت و مأموریت دیگری ندارد (نسبی، ۱۳۹۴: ۶).

اما مسئله آن‌جاست که مفهوم منافع ملی در بیات ایرانی و میان‌نخبگان سیاسی و اجتماعی ایران مفهومی شفاف و روشن نیست و ایرانیان به سبب لایه‌های هویتی متعدد، زمینه‌های ذهنی چند لایه، سنن پیچیده اجتماعی سنتی و سابقه طولانی تبعیض و تمایز، تصویر شفاف از ملیت و منافع ملی ارائه نمی‌دهند. این ابهام زمانی دو چندان می‌گردد که در عرصه سیاست خارجی و در تعامل با طرف مقابل که دارای ملیت بیگانه و متفاوت است باشد، تعریف گردد. به زعم برخی پژوهشگران ضعف تاریخی، آگاهی ملی و احساس ملیت در ایرانیان (بر، ۱۳۹۲: ۴۱-۴۳)، سابقه تاریخی طولانی، خودسامانی محلی و عدم تمرکز در اداره امور مدانیت سابقه حاکمیت رژیم‌های استبداد مشرب و تجربه فضای منقبض (Kasner, 1978: 430-439)، فقدان تجربه تاریخی نهادهای ملی و ناهمخوانی الگوی به عاریت گرفته از غرب، با بستر استبدادی جامعه ایران (آجودانی، ۱۳۷۶: ۱۳-۱۴) و رخداد پیچیدگی‌های هویتی بعد از ورود غرب و زمینه‌های فرهنگی آن، از جمله عواملی بودند که مانع از شکل‌گیری هویت ملی در ایران قبل از انقلاب اسلامی گردید. این دشواری در فهم از مفهوم ملیت و به تبع آن منافع ملی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و تأسیس نظام جمهوری اسلامی به سبب تأکید بسیار جدی‌تر بر مبانی اسلامی و حضور اجتماعی دین، دو چندان گردید.

همان‌طور که اشاره شد در دولت‌های ملی، عناصر متشکله ملیت، راهنمای سیاست خارجی هستند و بر اساس آن داخل و خارج مشخص و سیاست‌های مورد نظر جهت تأمین منافع ملی اتخاذ می‌گردد، اما در دولت‌های ایدئولوژیک که گذشته تاریخی بشر بسیاری از آنان را تجربه کرده است، مبانی ایدئولوژیک داخل و خارج را تعریف کرده و شکل‌دهنده و مرز سیاست خارجی و داخلی بوده است. بنابراین در دولت‌های کاملاً ملی و در دولت‌های کاملاً ایدئولوژیک مرز و حیطه عمل سیاست داخلی و خارجی و مفهوم منافع ملی، شفاف به نظر می‌رسد. حال اگر در دنیای دولت - ملت‌ها، کشوری ایدئولوژیک شکل گیرد، داخل و خارج چگونه تعریف می‌گردد، مرز سیاست داخلی و خارجی کدام است و چه مفاهیم و مبانی‌ای منافع ملی را تعریف خواهند کرد؟ آیا مفهوم منافع ملی معنا دارد یا باید به دنبال تأمین منافع ایدئولوژیک بود؟ روشن و مسلم است که تعریف و تبیین نسبت میان منافع ملی و مبانی ایدئولوژیک در موارد گوناگون تابعی از تلقی و تعریف سیاست‌مداران از مفهوم «منافع ملی» از یک سو و جایگاه «مبانی ایدئولوژیک» در سازه فکری ایشان، از سوی دیگر است.

سیاست خارجی دولت‌ها از دو دسته عوامل متأثر است: عواملی که به ساختار داخلی آن‌ها مرتبط است، این عوامل شامل می‌شود بر موقعیت جغرافیایی، ترکیب قومی و مذهبی، تجربه تاریخی، ویژگی سیستم‌های سیاسی و نهنگان آنان، منابع طبیعی، شرایط اقتصادی، توان نظامی، توانمندی‌ها و نیازهای تکنولوژیکی و تمایلات ایدئولوژیکی. دسته دوم عواملی که به تحولات خارجی مرتبط هستند که شامل سیستم سیاست بین‌المللی و زیرسیستم‌های منطقه‌ای‌اش می‌شود (Hunter, 2010: 10). فهم تمایلات ایدئولوژیک سیاست‌گذاران و درک نسبت آن با دیگر عوامل داخلی شکل‌دهنده سیاست خارجی، ترسیم‌کننده عرصه‌ها و شکاف‌های سیاست خارجی است.

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و تأسیس نظام مدرن جمهوری اسلامی ایران، حوادث و تحولات بسیاری در سطوح گوناگون ملی و بین‌المللی رخ داده است که ضرورت تعریف منافع ملی و نسبت آن با مبانی اسلامی را روشن ساخته است. شعارهای ضد استعماری دانشجویان خط امام و عملکرد ایشان در تسخیر لانه جاسوسی در تهران و تضاد آن با سیاست خارجی دولت موقت که رویکرد ملی - مذهبی داشت، ناهمخوانی فهم نسبت ایران و اسلام میان دولتمردان دولت موقت و امام خمینی (ره)، «آرمان راه قدس از کربلا می‌گذرد» و تصمیمات منتهی به پایان جنگ و پذیرش قطعنامه ۵۹۸ و تعبیر جام زهر امام خمینی (ره)، تراجم توسعه و طی نمودن مسیر مدرنیته و آرمان عدالت در دوران سازندگی و طراحی الگوی سیاست خارجی واقع‌گرا در برابر سیاست خارجی آرمان‌گرا، تضاد تساهل و تسامح سیاسی - فکری و رفق و مدارای اسلامی در دوره اصلاحات، شعار «نه غزه، نه لبنان، جانم فدای ایران» در حوادث فتنه ۸۸، مذاکره با آمریکا و آرمان استکبارستیزی اسلامی در شرایط فعلی، نقش‌آفرینی منطقه‌ای جمهوری اسلامی در جبهه

مقاومت و تراحم ظاهری با رویکردهای به اصطلاح ملی، نمونه‌هایی هستند که ظاهراً نمایانگر نوعی تراحم و یا تضاد میان منافع ملی و تعالیم اسلامی است و یا بیانگر نبود فهم واحد از نسبت میان آن دو در بین تصمیم‌گیران و تصمیم‌سازان عرصه سیاست خارجی است و لزوم تبیین نسبت منافع ملی و مبانی اسلامی را به خصوص در عرصه سیاست خارجی جمهوری اسلامی نشان می‌دهند.

تشکیل حکومتی اسلامی و بر اساس قانون اساسی دینی که در مجلس خبرگان قانون اساسی تدوین شده است، تجربه نوینی از حضور اجتماعی دین در دوره دولت - ملت‌هاست. انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ و در ادامه تأسیس نظام جمهوری اسلامی ایران، حضور اجتماعی و سیاسی دین در عصر معاصر^۱ منجر گردید و تلاش هفت قرن غرب را در نسبت دین و سیاست مورد نقد جدی قرار داد. نسبت رابطه دین و سیاست به عنوان سنگ بنای مباحث حکومت اسلامی است (قاضی‌زاده، ۱۳۸۴: ۱۹) و مسئله مورد بحث یعنی نسبت منافع ملی و مبانی اسلامی، زیرمجموعه موضوع کلان نسبت دین و سیاست قرار می‌گیرد و خلأ تنوریک در این زمینه، مبنای توجیه ضرورت پرداخت به این مسأله است. تراحم سیاست و دین در جمهوری اسلامی آن هم با رویکردی حداکثری شکل‌دهنده نوعی رسم‌است خارجی است که حاکمیت مبانی و تعالیم اسلامی را بیانگر است، لکن این روح حاکم و عاملاً این در شکل‌دهی سیاست‌های کلان در جمهوری اسلامی چهره‌ای شفاف و روشن ندارد و رابطه آن با دیگر لایه‌های هویتی ایرانیان از جمله ایرانیّت و ملزومات زندگی در عصر مدرن، گاهی دچار ابهام می‌گردد.

در رابطه بین منافع ملی و مبانی اسلامی و چگونگی ارتباط این دو، پاسخ‌هایی از سوی پژوهشگران داده شده است که می‌توان آنان را در سه رویکرد کلی تعارض، تراحم و تطابق دسته‌بندی نمود. نظریه پردازان معتقد به تعارض، از آشفتگی بین منافع ملی و تعالیم دینی سخن می‌گویند و تأمین یکی از آن دو را به معنای نادیده گرفتن دیگری می‌دانند. طرفداران رویکرد تراحم، از اصطلاحاتی سخن می‌گویند که جمع میان منافع ملی و مبانی اسلامی را دشوار می‌کند. محققانی که باور به تطابق میان منافع ملی دارند بر اساس رویکردی بین‌مدانه از عدم تعارض و تراحم آن دو و بلکه معتقد به هماهنگی و هم‌افزایی مبانی و تعالیم دینی در رسیدن به منافع ملی هستند. آنچه در این پژوهش مورد توجه و مطالعه قرار می‌گیرد، بررسی رویکردهای فوق در منظری بومی و دینی و با تأکید بر اندیشه قرآنی و فقهی است. بعد از بررسی نظری نسبت منافع ملی و مبانی و تعالیم اسلام به ویژه مبانی قرآنی و فقه امامیه، به بررسی نسبت عملی میان منافع ملی و مبانی اسلامی در عرصه سیاست خارجی جمهوری اسلامی پرداخته خواهد شد که می‌تواند آن را بخشی شاخص در این پژوهش دانست، چرا که تلاش شد میان نظر و عمل رفت و برگشتی داشته باشیم و از مطالعات تنوریک صرف، فاصله بگیریم و در نهایت بر اساس چارچوب مفهومی و نظری‌ای که در نسبت‌یابی میان منافع ملی و مبانی اسلامی به دست آمده است، الگوی مطلوب ارائه خواهد شد.

در پایان بر خود لازم می‌دانم ضمن گرامیداشت یاد حضرت آیت‌الله مهدوی کنی (ره)، از راهنمایی اساتید محترم جناب آقای دکتر محمدحسن خانی، دکتر اصغر افتخاری، حجت الاسلام دکتر سید علی حسینی و جناب آقای دکتر ابوذر گوهری مقدم تشکر نمایم. همچنین از تمامی مدیران عرصه‌های مختلف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران که در فصل مصاحبه به صورت کامل اسامی ایشان ذکر شده است، کمال تشکر را دارم که بخشی از تجربه میدانی خویش را در اختیار بنده گذاشتند.

امیدوارم این اثر گامی مؤثر ولو مختصر در تولید دانش بومی سیاست در تناسب با مبانی الهی جمهوری اسلامی ایران باشد.

حسین محمدی سیرت

زمستان ۱۳۹۸